

Szabolcs, református templom

Az oklevelesen 1067 körül említett szabolcsi vár¹ alatt húzódó út mellett álló, ma református templom egésze lapos, úgynevezett (bodrog-)szentesi kőből épült, a hajó sarkait faragott kövekből rakták ki. A hajó minden oldalán jól látható a kiugró lábazat. A hajót a déli oldalán az eredetiek helyén kialakított négy, újabban bővített ablak világítja meg (1. kép). A hajóhoz a keleti oldalon széles, félköríves szentély csatlakozik, melynek délkeleti egyetlen ablaka is az előzőkkel azonos kialakítású. A nyugatról számított második hajóablak alatt nyílik az ugyancsak kibővített, félköríves bejárat, amelynek eredeti küszöbköve az 1970–1972 közötti kutatás során került elő. A hajó északi homlokzatának keleti és nyugati sarkai közelében egy-egy tölcserbéletes, záradékkukban legyezőszerűen elhelyezett kövekből készült, román kori kis ablak látható, amelyek a hajdani északi mellékhajót világították meg. Az ablakoknak a jelenlegi főpárkány alatti elhelyezkedéséből a korai román korra jellemző, magas, bazilikális felépítésre következtethetünk. A nyugati homlokzat nyílás nélküli. A hajó északi oldalához a falakra merőlegesen épített, két egyenes támpillérrel megerősített sekrestye csatlakozik, amely nem egyidős a hajóval: a sekrestyefalak ugyanis nem voltak bekötve a hajófalba.

A templombelső széles méretei elárulják, hogy eredetileg két pillérsor osztotta meg (2. kép). A négyzetes pillérialapok kutatás során előkerült három párját a helyreállítás bemutatta, később azonban a négyzetes lábazatból kiemelkedő szögletes pillérmaradványokat elbontották. A keskeny mellékhajók közül az északi falán egyszerű, gyámos, egyenes záródású, késő gótikus, elfalazott sekrestyeajtó látható. Az ugyancsak vele egykorú, kehely alakú, kissé sérült, kőből faragott keresztelőmedencét a szószék alá rejtették el. Mögötte a keleti hajófalat hosszú, téglány alakú tükröz tagolja, déli oldalán boltívindítás csonkjával. Párja a déli oldalon is megvan, ennek az északi oldalán a boltív indítását azonban szinte teljesen lefaragták. A diadalív jelenlegi, szegmentíves felső záródása megújított, alsó, függőleges falsíkjai azonban még eredetiek. Az északi diadalívpillér dél felé néző felületén a két pálcattaggal díszített, egyszerű, késő gótikus szentségfülke jó állapotban maradt meg. Nyílása téglány alakú. A félköríves szen-

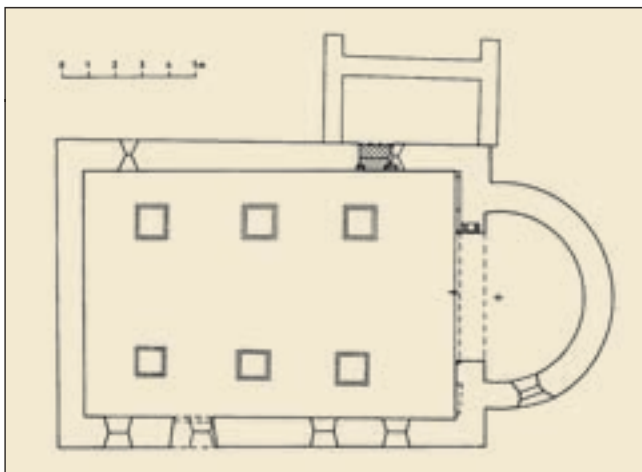
tély falának déli felében, valamint a déli diadalív-pilléren alakos festés nyomai láthatók. A szentély falai a korai kialakításig a hajóval egykorúak, a félgömböt formázó boltozása valamelyik újkori átalakítással függ össze.

1900-ban a szabolcsi református templomon óriási átépítést végeztek. Az addig bejáratul szolgáló nyugati ajtónyílás helyett keleten, a félköríves szentélyfalat átütve új bejáratot készítettek, fölötté körablakot vágtak (talán a régi helyén). Itt a külső szentélyfalra timpanonban végződő álfalat emeltek. A templomépület nyugati falához csatlakoztatva egy 40 m magas harangtornyot is építettek (3. kép). A szentély délkeleti oldalán, a középkori ablak helyén új, a hajó ablakaival azonos méretű nyílást vágtak, amely teljesen eltüntette a korábbi, román kori ablakot, amely hasonló lehetett a kutatás során az északi falon találtakkal.² 1944 őszén a visszavonuló német hadsereg katonái a templomtornyot felrobbantották (4. kép). Az csak a hajó nyugati falát húzta magával úgy, hogy a nyugati falat V-betű alakban le kellett bontani. A nyugati fal hiányzó részeit a háború után visszaépítették.

Jósa András leírását idézve: *Ez a templom csak megmaradt része egy hajdani nagyobbaknak, mert több helybeli egyén állítása szerint, a templomnak még negyven év előtt is két sor ablaka volt, úgy, hogy emeletesnek látszott. Oszlopok nyúltak fel még egyszer annyira, mint most a templom fede-*

1. A templom déli nézete

2. A templom alaprajza

le. Jobbra, balra pedig régibb időben alapfalazatokra akadtak.³ Jósa soraira rímelték a Kállay-család levéltárából egy 1357. évi oklevél sorai, amelyek egy leánynegyed miatti perben, birtok becsú miatt íródtak: „*in facie eiusdem possessionis Zabouch monasterium in honore beatissime Marie Virginis habeam sex columpnas lapideas intrinsecus totum ecclesie edificium sustentantes et turrem ligneam, item ecclesie possessionalis sub honore sancti Michaelis archangelii existerent fabricata.*”⁴

1970-ben kezdődtek a régészeti kutatások, rábukkantunk a négyszögletes kőpillér kezdeteire és annak 125×130 cm-es lábazatára (a bal pillérsor 1. pillére).

1971-ben a déli oldalon látható befalazást (ajtó) a vakolattól megtisztítottuk, majd tisztáztuk a középkori küszöbkő helyét. Megleltük az egykori sekrestye keleti és nyugati falát.⁵ A XIX. századi feltöltés kihordása közben a már korábban feltárt pilléralapozás mellett előkerült a további öt, ezek is kibontásra kerültek. A templomépülettel azonos minőségű, szentesi kőből készült, tehát vele egykorú pillérek építési menetét a bal- és jobb oldali 3. pillérnél (a pillérek számozása a diadalívtól történt, a bal az északi, a jobb a déli pillérsort jelenti) figyelhettük meg: először az alapozás előkészítéséhez kiásták az alapozás gödrét, ebbe vegyesen szórták a követ és a meszet, majd a gödör peremétől szabályos négyszög alakban kezdték építeni a pillér (kisebb eltérésekkel) 120×120 cm-es talpát vagy lábazatát. Ezt mindössze 30 cm magasra húzták fel, s ebből emelkedett ki a 20 cm-rel keskenyebb, szintén négyszögletes, 100×100-as pillértörzs, amelynek a méretét pl. a jobb 3. pilléren látható habarcslenyomatok, s a pillértörzsből megmaradt 10 cm-es rész jól jelezték.⁶

Az alapozási gödrök mélységi adatai jól tükrözik, hogy az építők nagy teher hordását bíró pillérekben gondolkodtak az alig 13,7×9,2 m belméretű templomhajóban. Ezt a falkutatás igazolta. A diadalív hajó felőli oldala és a déli

hajófal között a vakolat leverése után egy egysornyi téglával berakott, téglalap alakú részt (befalazott tükröt) találtunk. Amikor ezt elbontottuk, derült ki, hogy a befalazással a diadalívből kiinduló, keskeny falpillért kívánták 1847-ben eltüntetni. Az igaz, hogy a téglaberakással a falpillér „láthatatlanná” vált, ám a belőle kiinduló hevedert mégsem sikerült síkba hozni: a rá kent vakolat eltávolításával látni lehetett a heveder indítását. Ugyanezt a téglalap alakú tükröt megtaláljuk a diadalív hajó felőli oldala és az északi hajófal között is, azzal a különbséggel, hogy itt két nagy, egymásra rakott kő jelezte a heveder indítását. A nyugati hajófalban ez a jelenség (mármost a pillérek hevederívének a beakötése) nem volt kutatható, ugyanis az eredeti falszövet 1944-ben elpusztult. Mindenesetre ez is elég támpont volt ahhoz, hogy kimondjuk: a szabolcsi „monostor” háromhajós templom volt, a szögletes, kőből épített 3–3 pillért mindkét oldalon hevederívek kötötték össze egymással és kötötték be a pilléreket a hajó nyugati, illetve a diadalív felőli keleti falába. A 1×1 m-es kőpillérek és a hevederívek könnyen megtarthattak egy a hajófal magasságánál kisebb méretű, a főhajóból kiemelkedő, ablakokkal ellátott falszakaszt, különösen akkor, ha Jósa András leírásának hitelt adunk: *Oszlopok nyúltak fel még egyszer annyira, mint most a templom fedele.* Azaz Jósa írása és a kutatás egybehangzó

3. A templom 1900 körül

eredménye szerint Szabolcsban két mellékhajós, közepén kiemelkedő főhajós, tehát magas, bazilikás felépítésű templomot emeltek. Sajnos a templom oldalhajóinak eredeti párkánymagasságát megállapítani nem tudtuk, mert azt 1847-ben visszabontották. Így természetesen az alig 1 m széles oldalhajók boltozatára sem volt bizonyító részlet, csak a tokaji kőművessel kötött, 1757. évi szerződés, amelyben egyértelműen boltozatról írtak (amelyet majd vakolni, festeni kell). Közvetve viszont a boltozat meglétére utal az a tény, hogy az északi mellékhajó megvilágítására a hajó falába két tölcsérbélletes, kis ablakot építettek a diadalív és a bal 1. pillér, illetve a bal 3. pillér és a nyugati zárófal között. A kiugró főhajó minden bizonnyal nyitott fedélszékű volt.

4. A templom nyugati homlokzata 1945-ben

A templom kormeghatározásához a történeti források is segítenek: az 1357. évi birtokbecsű szerint a birtokon két egyház található, az egyikről, a Szent Mihály tiszteletére szenteltről oklevelünk azt állítja, hogy az a falu egyháza (*ecclesia possessionalis*). Akkor mi célt szolgált a másik, a Szűz Mária tiszteletére emelt, hat kőpilléres bazilika?

A templom már a XI. század végén állt, erre a Szabolcs városában (*in civitate Zabolcz*) 1092-ben az I. (Szent) László király elnökletével megtartott „szent zsinat” a bizonyíték, ahova az ország főpapjai, előkelői is elkísérték a királyt.⁷ A szabolcsi egyház ebben az időszakban az itt székelő esperes temploma volt (az igazgatási negyedről elkülönülő váralján élő népeké volt az időközben felépült Szent Mihály-templom), mindaddig, amíg személye a püspöki székhelyen megalakuló káptalanban nem kapott helyet. Ez az időpont a történeti vélekedés szerint a XI–XII. század fordulója (legalábbis Eger esetében). Ezután már nem lett volna értelme a kor viszonyai között olyan „monumentális” egyházat emelni, mint amilyen a kőből épített, háromhajós szabolcsi volt.

A szabolcsi Szűz Mária-egyház az Árpád-korban nem volt plébánia: ezt a régészeti leletek is bizonyítják. A Szent Mihály-egyház 1431-ben már nem a település egyháza: rangja kápolna lett, s utca viselte a nevét,⁸ tehát a falu lakossága a XIV–XV. század fordulójától már a Szűz Mária-egyház köré temetkeztek.

A szabolcsi Szűz Mária-egyház építéstörténetét a következőkben rekonstruálhatjuk: a XI. században, de még 1092 előtt két mellék- és egy főhajóból álló, bazilikás formájú templomot építettek kőből, a mellékhajókban is egy-egy oltárt helyezve el. A kő boltozatú szentély félköríves, a boltozott mellékhajók egyenes záródásúak. A diadalív alsó, függőleges falsíkjai is ehhez az időhöz kapcsolhatók (5. kép). A templom bejárata a déli oldalon nyílt. A templom padlójának ekkor minden bizonnyal lapos (6 cm vastagságú) kő burkolata volt.⁹ Az 1 m széles falak külső sarkait faragott kövekből rakták fel. A külső ekkor vékony meszes vakolást kapott úgy, hogy a kövek textúrája kivehető volt. A belsőt (legalábbis a szentélyt) mészdús vakolattal, festéssel (*secco*) látták el. Az Olaszi család birtoklása alatt említik először a falu plébánosát: az egri püspökség szabolcsi esperessége alá tartozó egyháznak Péter papja 1333-ban 6, ugyanő, mint szabolcsi alesperes az 1334. évi első részlet fejében 4, papja a második részlet fejében 5, az 1335. évi első részlet fejében 6 garas pápai tizedet fizetett, tehát erre az időre Szabolcs a megye közepes méretű falvai sorába tartozott.¹⁰

A XV. század elején lesz a Szűz Mária-egyház plébánia, ehhez viszont szükséges volt egy (5,4 × 3,4 m belső méretű, sarkain támpillérrel megerősített) sekrestyét építeni. Ez még 1475 előtt történt (az 1487-ben fiágon kihalt Upori család utolsó tagja, László 1475-ben adta zálogba birtokait). Ugyancsak ezzel az építkezéssel függ össze a diadalív jelenlegi, szegmensíves felső záródása. Ennél korábbi időre, a Zsigmond-korra tehető a szentély kifestése, ahol az 1900-as építkezésre visszaemlékezők szerint a 12 apostolt (vagy szenteket?) ábrázolták. Saj-

5. A templombelső kelet felé

nos, ezekből a képekből csak egy szalagkeret darabja maradt meg.

A fennmaradt feljegyzések szerint a teljesen elhanyagolt épületen 1757-ben végeztek először javítást: a tokaji kőművessel kötött szerződés szövege szerint még állott mind a hat kőpillér a *boltozattal* (tehát a mellékhajók boltozva voltak!), ezeket kellett újravakolni és a szűknek bizonyult déli bejáratot megnagyobbítani.¹¹

1847-ben a földrengés miatt megrepedt kőpilléreket elbontották az új, megemelt padlószintig, a déli bejáratot befalazták, s a nyugati oldalon nyitottak újat. Az északi mellékhajó két ablakát befalazták, a déli négy ablakot megnagyobbították. Talán ekkor bonthatták le véglegesen a sekrestyét is. Az építkezések idején bukkantak rá a mellékhajókban lévő oltárok kőalapozására.¹²

A szabolcsi Szűz Mária-monostor (a XIV. századi oklevél monostor jelzője nem szerzetesekre utalt, hanem az épületnek a birtokbecsű szempontjából fontos méreteire), ahol az egyapszisos szentélyfejhez háromhajós, bazilikális tér csatlakozik, a magyar templomépítészet egy, a XI. századból származó darabja. Ennek megfelelően alaprajzi megfelelői (természetesen kisebb eltéréssel) a kalocsai I. székesegyház,¹³ továbbá a pécsváradi kápolna,¹⁴ valamint a zirci királyi udvarház (*curia*) temploma.¹⁵ Az ezekkel való részletes egybevetés azonban nem ennek a dolgozatnak a feladata.¹⁶

A fényképeket Mudrák Attila (1, 5) készítette, a további illusztrációk Németh Péter archívumából származnak.

JEGYZETEK:

¹ É. n. [1067 k.]/267: *que remanet castro de Zobolchy* – DHA I.: 184.

² Az 1900-ban, az építkezés befejezésekor készült fotón jól látszik a szentélyablak felett a friss vakolat. Ebből következik, hogy a hajó ablakait korábban, talán 1847-ben alakították ki jelen formájukra.

³ JÓSA 1900. 395. Kiss Lajos ceruzás bejegyzése e sorokhoz: 1866-ban.

⁴ KÁLLAY LEV. II.: 42.: No 1207. – Az oklevélrészlet latin szövegét Érszegi Gézának köszönhetjük, akinek ezúton is köszönetet mondunk. Az idézet magyar fordítása: *Ugyanazon Szabolcs birtoknak a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelt monostora, amelynek belsejében 6 kőoszlop tartja az egész templomépületet és a fatornyot, ismét a Szent Mihály főangyal tiszteletére szentelt plébániatemplom.* Entz Géza fordítása: MMT I.: 181.

⁵ A templomfalra merőleges másik kutatóárkunkban a sekrestye északi fala nem került elő, a metszet tanúsága szerint azt az utolsó köig kitermelték, helyén köves törmelék (betöltődés) volt látható. A sekrestye nyugati falából is mindössze két sor kőréteg maradt meg, közvetlenül a templomfalhoz csatlakozó részen. A falat habarcsba ágyazott apró kövekből rakták, s nem volt bekötve a templom falába, csak a kiugró alapozáshoz csatlakozott. Az alapozása mélysége is magasabban volt a templom alapozásánál, sőt az alapozás alatt egy nyugat-keleti tájolású sír koponyája került elő. Így az alábbi időrendi sorrendet állíthatjuk fel: 1) templomépítés 2) temetkezés 3) a sekrestye építése. A sekrestye keleti és nyugati fala között kibontott északi templomfal kiugró alapozását téglalap formájú, lapos (bodrog-)szentesi kőből rakták (a helybeliek ismerete szerint), a kiugrás jelezheti az egykori, a mainál lentebbi járósínt. A két sekrestye fal között, a középtől kissé nyugatra a templomfalon törés mutatkozik. E helyen a templomfal egészétől eltérő apróköves berakás, közte pedig a fal köveitől különböző sárga színű, hosszú faragott kő: mindez az egykori sekrestyeajtó helyét mutatta, ill. a kő a sekrestyébe vezető ajtó küszöbköve lehet, amit a sekrestye elbontásakor kiemeltek eredeti helyéről. Egyébként a sekrestye építésekor a kiugró alapozást egy részét is megbontották.

⁶ A pillértörzs megmaradt darabjától 10 cm-rel magasabban volt az 1847-es padlószint, amelyet 0 pontnak tekintettünk a mélységadatok esetében. A pillérek mélységadatai: jobb 1. pillér (lábzata nincs): alapozása -52 cm., az alapozás alja -164 cm. Jobb 2. pillér: a lábzat 120×114 cm, a pillértörzs minden oldalon 14 cm-rel keskenyebb, alapozása -165 cm. Jobb 3. pillér: a lábzat 120×112 cm, a pillértörzs minden oldalon 9 cm-rel keskenyebb, az alapozás alja -157 cm. Bal 2. pillér: az alapozás alja -126 cm, a lábzat csak 20 cm-es. Bal 3. pillér: alapozása -66, az alapozás alja -156 cm.

⁷ Szent László első törvénye. Ld.: MARCZALI 1901. 88–91. – magyar fordítása: *Szövegyűjtemény* 1964. 38–45.

⁸ Öt jobbágytelek ekkor *Szabolcs birtok dél felé eső utcájában, a szabolcsi Szent Mihály arkangyal tiszteletére készített kápolnával szemben, amelyet más néven Szentmihály utcájának (Zenthmyhalwlczaya) neveznek* – fekszik. PERÉNYI LEV. 212–213.: No 439.

⁹ A diadalív jobb oldali sarkán, -55 cm talált 2 kőlap erre a tanú.

¹⁰ 1332–1335/PpReg.: *Petrus [sac.] de Zadonch, Pet. viceadic. de Zabouch, [sac.] de Zobloch, Zobolch* – MON. VAT. I/1.: 327., 329., 343., 359.

¹¹ A XVIII–XIX. századi építkezési adatok a szabolcsi református egyház levéltárában voltak találhatóak 1969–1975 között.

¹² A templom közvetlen környékét – mint említettük – a XV. századtól a XVIII. század közepéig használta a falu lakossága temetkező helyül.

¹³ TÓTH M. 1988. 124–125.: 16. jegyzet.

¹⁴ Uo., 125.: 17. jegyzet.

¹⁵ MRT 4.: 263–266.: No 81/1. lelőhely.

¹⁶ Ld. még: Szabolcs református templomáról kissé más szerkezetben, jegyzeteletlen írott dolgozatunkat: NÉMETH 2012. 282–291.